

Tilburg University

Gevaarlijke ontwikkelingstendenties der moderne onderneming

Cobbenhagen, M.J.H.

Published in:
Maandschrift Economie

Publication date:
1938

Document Version
Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in Tilburg University Research Portal](#)

Citation for published version (APA):
Cobbenhagen, M. J. H. (1938). Gevaarlijke ontwikkelingstendenties der moderne onderneming: Een economisch en sociologisch probleem. *Maandschrift Economie*, 3(12), 614-621.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Gevaarlijke ontwikkelingstendenties der moderne onderneming.

**Een economisch en sociologisch probleem
door**

Prof. Dr. M. J. H. COBBENHAGEN.

In een goed gedocumenteerd, uitstekend geschreven en economisch en sociologisch sterk betoog heeft een katholiek blad uit de Limburgse mijnstreek: De Zuid-Limburger, de expansie-politiek van het Unilever-concern aangevallen en veroordeeld als in strijd met het algemeen welzijn. Een bijzonder ernstig punt wordt door het blad naar voren gebracht, wanneer het schrijft, dat de veroordeelde expansie-politiek mogelijk is geworden, althans *in feite* gesteund wordt, door de regeeringsmaatregelen op het gebied der landbouwcrisis-politiek, die het margarinebedrijf van de Unilever tot een beschermd bedrijf heeft gemaakt. Een dergelijk gevolg van regeeringsingrijpen in het economisch leven is in de economische literatuur reeds langer bekend. De moderne economie stelt zich dan ook uitdrukkelijk mede tot taak de te verwachten economische nevenwerkingen van een bepaalde maatregel op te sporen. Een econoom van grote wereldnaam, A. C. Pigou, hoogleeraar van Cambridge, heeft, reeds meer dan 25 jaar geleden, zijn sindsdien verschillende malen herdrukt boek: *The Economics of Welfare*, aan dergelijke vraagstukken gewijd. Daar deze nevenwerkingen echter, met name, wanneer ze afhankelijk zijn van een vrije wilsgedaan der op een overheidsmaatregel reagerende individuen, moeilijk of in het geheel niet zijn te voorzien, zijn er, vooral in het verleden, maar toch ook heden nog, talrijke economen geweest, die om die reden overheidsinterventie op economisch gebied afkeurden. De overheid mocht een dergelijke verantwoordelijkheid voor de onvoorziene gevolgen van haar maatregelen niet aanvaarden. Wie echter op het standpunt staat, dat de overheid een positieve zorg heeft te dragen voor het welzijn der volksgemeenschap, aanvaardt tevens, dat de omstandigheden kunnen noodzaken tot zelfs zeer diep ingrijpende maatregelen in het economisch leven.

Daar dit standpunt het onze is, lijkt het niet zonder belang,

om los van het concrete geval, dat behandeld wordt in het in de aanhef van dit opstel vermelde artikel, het vraagstuk in een meer algemene vorm aan de orde te stellen. Voor de toepassing op concrete gevallen, zal deze op algemene wetenschappelijke gronden gebaseerde beschouwing aan duidelijkheid, naar ik hoop, niets te wensen overlaten.

De erkenning, dat, tengevolge van de samenhangen op economisch gebied en van de samenhang van het economisch levensgebied met de andere menselijke levensgebieden, een economische maatregel, behalve het uitdrukkelijk bedoelde en nagestreefde gevolg, nog andere nevengevolgen op economisch en ander cultureel terrein met zich mee kan brengen, leidt dan verder tot de consequentie, dat deze nevengevolgen, voorzover ze te voorzien zijn, in de overweging, die aan het nemen van de maatregel voorafgaat, moeten worden betrokken en dat, voorzover ze niet zijn te voorzien, bij hun optreden de overheid genoodzaakt kan worden andermaal in te grijpen, om aan de ongewenste nevengevolgen de pas af te snijden. Het zou een volkomen fatalistische overheidspolitiek zijn, indien men, na een maatregel bewust en overwogen te hebben genomen, zich om niet gewenste nevengevolgen niet zou bekommeren. Het zou van weinig moed getuigen, indien een goed overwogen en noodzakelijk geachte maatregel achterwege werd gelaten uit vrees voor de mogelijkheid van niet voorziene nevengevolgen; het zou gemis aan beleid verraden, indien men het vrije ondernemersinitiatief de gelegenheid zou laten de genomen maatregel te saboteren of nevengevolgen op te roepen, die het algemeen welzijn schaden. Men moet goed onderscheiden tussen de gevolgen, die intrinsiek en dus noodzakelijk met een maatregel zijn verbonden en die derhalve minstens impliciet gewild zijn en als onvermijdelijk gevolg van de maatregel moeten worden aanvaard, en de gevolgen, die niet noodzakelijk uit een maatregel volgen, die wel kunnen, doch niet moeten optreden. Het is mogelijk en het kan in omstandigheden plicht zijn deze laatste gevolgen te beletten.

Een overheidsmaatregel nu, die aan een bepaalde onderneming of aan een bedrijfstak een bepaalde binding oplegt en tevens met die binding een beschermde positie geeft, kan tot gevolg hebben, dat een onderneming zich met de door de binding vrij gekomen kapitalen en krachten op een ander,

voorheen door haar niet bestreken en door anderen voldoende voorzien economisch terrein begeeft en daar nieuwe moeilijkheden schept. Tot een dergelijke politiek zullen juist de grote ondernemingen in staat zijn. De beperking van het bedrijf en de vermindering van de rentabiliteit, die het gevolg van de opgelegde binding kan zijn, tracht de onderneming dan te compenseren, door in andere economische gebieden binnen te dringen, zodat de gevolgen van de overheidsmaatregel dan worden afgewenteld op degenen, die worden verdrongen, met name de middelmatig grote en kleinere ondernemingen, terwijl het verdringende concern de toch ook aanwezige voordelen der beschermde positie als een extra-bate incasseert.

Wie nu de nadruk legt op de nadelen van de opgelegde binding voor de onderneming, zal het zeer begrijpelijk en zelfs zeer lofwaardig achten, wanneer de onderneming poogt nieuwe winstmogelijkheden te verkrijgen op andere terreinen. Wie de nadruk legt op de voordelen, de beschermde economische positie, die de binding in feite heeft meegebracht, zal het onbillijk vinden, dat aan een positie, die iets heeft van een wettelijk monopolie, geen begrenzendende voorwaarden zijn verbonden met betrekking tot andere werkzaamheden. Heeft de wetgever, zou men kunnen vragen, bij de regeling van het bankbiljetten-monopolie der circulatiebank niet ook de geoorloofde werkzaamheden voor de circulatiebank begrensd, om haar van het werkterrein der andere banken af te houden? En heeft in de historische perioden van *systematische* economische bindingen de toenmalige overheid niet alleen een bedrijfstak voor zijn eigen product beschermd, maar tevens, ter bescherming van de andere bedrijfstakken, aan de omvang en de richting der uitbreiding grenzen gesteld? Men kan aan deze vragen en het antwoord, dat ze suggereren, de ernst en het karakter van fundamentele aard niet ontfeggen.

Van het standpunt van het algemeen welzijn en van een op dat algemeen welzijn gerichte ordening is het inderdaad niet consequent bij regeling op het ene terrein ongeregeldheid op het andere toe te laten. Men lost de ene moeilijkheid wellicht op, maar schept tegelijkertijd nieuwe bezwaren, die men op de duur toch niet zal kunnen laten voortbestaan. Maar als die duur lang is, zijn de offers vermoedelijk zeer groot. Deze politiek moge dan ook voor de onderneming, die een binding heeft ondergaan, een gewenste zijn, om haar eigen rentabili-

teit te herstellen en eventueel nog te vergroten, de vraag is, of dit resultaat opweegt tegen de economische offers, die door de verdrongen ondernemingen moeten worden gebracht. Daarenboven bij goed economisch beheer zal men moeten vruchten na te gaan, hoe de economische voordelen en de economische nadelen van een voorgenomen economische overheidsmaatregel zich tot elkaar verhouden. Ongetwijfeld is dit geen eenvoudige begrotingscalculatie. Zoals bij elke begroting zijn niet alle posten nauwkeurig te ramen. Maar men maakt de moeilijkheid van een dergelijke berekening allerm minst kleiner, integendeel veel groter, indien men niet alleen rekening moet houden met de eventuele economische nadelen van een bepaalde bedrijfstak, waarop de voorgenomen maatregel rechtstreeks wordt toegepast, maar tevens, en misschien in hoofdzaak, met de economische nadelen, toegebracht aan geheel andere bedrijfstakken, in wier terreinen een of meer ondernemingen van de eerstgenoemde bedrijfstak ter compensatie binnendringen. Hoever kan bij afwezigheid van begrenzing een dergelijke afschuiving van nadelen gaan!

En wanneer, van zuiver economisch standpunt, die moeilijk controleerbare afschuifmethode reeds bedenkelijk is, dan kunnen nog ernstiger bedenkingen rijzen van een meer omvattend sociaal en cultureel standpunt. Want, zoals reeds werd opgemerkt, zullen het vooral de ondernemingen van een kleinere omvang zijn, die de plaats moeten ruimen. Niet, omdat deze haar taak economisch niet behoorlijk vervullen, maar omdat een machtiger lichaam, „homo fortis et armatus”, in haar gebied is binnen gedrongen en, bij gebrek aan plaats voor allen, de minst sterken het moeten afleggen. Een dergelijke, in beginsel onbegrensde, machtsvorming is economisch en sociaal gevaarlijk en onredelijk. Alleen het Algoede, d.i. God is grenzenloos en zonder einde. Het is een oude wijsheid uit de Griekse en scholastieke wijsbegeerten, dat alle menselijke strevingen, individueel en collectief, door een doel moeten worden gericht en . . . *begrensd*. Ook aan de expansie van ondernemingen moeten grenzen worden gesteld. En wel van buiten af: want in zich zelf hebben de ondernemingen, die als eigen wezenheid los staan van de personen, geen begrenzing. Haar doel, winst en macht, zijn uit eigen aard onbeperkt. En wat voor ondernemingen geldt, geldt, bij alle mogelijke verschil in andere opzichten,

in dit opzicht ook voor andere economische organisatievormen, ook voor coöperaties, onder welke er zijn, die in expansie- en penetratielust niet onderdoen voor de kapitalistische onderneming.

De eis van begrenzing ligt mede opgesloten in het beginsel, dat in de encycliek „*Quadragesimo Anno*” ter plaatse, waar deze spreekt over het „herstel der maatschappelijke orde”, voorop wordt gesteld en dat door de encycliek zelf genoemd wordt een allergewichtigst grondbeginsel in de sociale wijsbegeerte, „waaraan niet te tornen of te wijzigen valt”. Dat beginsel noemt het een onrechtvaardigheid, een ernstig nadeel en een verstoring van de goede orde, wanneer datgene, wat door kleine lichamen van ondergeschikte rang kan verricht en verschaft worden, overgedragen wordt op grotere van hogere orde. De encycliek past dit beginsel dan toe op de functie van de staat in een herstellende maatschappelijke orde. Maar dit beginsel geeft niet alleen de begrenzing der staatswerkzaamheid in een goede maatschappelijke orde aan en daarmee de verhouding tussen de staat enerzijds en individuen en associaties anderzijds, maar moet tevens, naar ik meen, worden toegepast op de verhouding tussen individuen en associaties van verschillende soort en omvang onderling. Zowel uit de algemene formulering van dit beginsel, dat ik in een ander geschrift noemde: het beginsel der maatschappelijke differentiatie, als uit de scherpe veroordeling, die de encycliek elders uitspreekt over de economische dictaturen en de daarmee gepaard gaande machtsconcentraties, blijkt m.i. duidelijk, dat ook in de economische opbouw der maatschappij het grotere economische lichaam het kleinere niet zonder noodzaak moet verdringen. En al is het in een zich steeds ontwikkelende en veranderende maatschappij moeilijker de grenzen vast te leggen tussen wat aan de kleinere organisatie toevalt en wat aan een grotere moet worden overgelaten, dan in een meer rustige en stabiele maatschappij het geval zou zijn, toch mag die moeilijkheid geen reden zijn, om de ontwikkeling aan de willekeur en aan de macht van den sterkste over te laten. Die moeilijkheid is aan den hogen Uitvaardiger der encycliek niet onbekend en toch handhaaft Hij het maatschappelijke grondbeginsel. „Want, aldus de encycliek, al is het een door de geschiedenis duidelijk bevestigde waarheid, dat door verandering van toestanden veel van wat

in vroeger perioden door kleine corporaties werd verricht, thans nog slechts door grote kan tot stand komen, onwrikbaar en ongewijzigd blijft toch in de sociale wijsbegeerte het allergewichtigst grondbeginsel, waaraan niet te tornen of te wijzigen valt". Daar het hier gaat om een zaak van het algemeen maatschappelijk welzijn, is het de taak der overheid bij de voltrekking van de juiste organische opbouw en ombouw positieve en dwingende leiding te geven. Juist in een tijd van ombouw is die leiding noodzakelijk, wil men voorkomen, dat een verkeerd gerichte ontwikkeling plaats vindt. De gevolgen van een dergelijke ontwikkeling, bestaande in het zich vastzetten van grote economische lichamen in de structuur der maatschappij, zijn later niet meer ongedaan te maken, tenzij met zo grote moeilijkheden, dat men er waarschijnlijk voor zal terugschrikken. De geschiedenis, ook de contemporaine in Duitsland en de Verenigde Staten van Amerika, bewijst, hoe moeilijk de afschaffing of inkrimping is van in de structuur der maatschappij ingegroeide kapitalistische organisaties. In ons land, dat wel eens een toevluchtsoord zou kunnen worden voor een elders niet meer getolereerd kapitalisme, is waakzaamheid geboden. In moeilijke perioden met grote werkloosheid zou men wel eens geneigd kunnen zijn elk middel te aanvaarden, dat nieuwe economische welvaart belooft. Wanneer dat middel echter zou zijn het binnenhalen van meer kapitalisme, dan zal dat middel eens erger blijken dan de kwaal. Timeo Danaos, et dona ferentes !

Boven dit artikel schreef ik: „Gevaarlijke ontwikkelings-tendenties der moderne onderneming” ter aanduiding dat de eigenlijke oorzaak van de in het bovenstaande gesignaleerde gevaren niet gelegen is in het feit, dat de overheid bepaalde maatregelen heeft genomen, maar in de aard der moderne onderneming zelf. Daar ik in verschillende geschriften — het eerst in de dissertatie: De verantwoordelijkheid in de onderneming (1927) — de aard der moderne groot-onderneming heb geschetst, zal ik, om niet in herhalingen te vervallen, mij hier tot die punten beperken, die voor deze beschouwing van belang zijn. De moderne groot-onderneming is weliswaar geen substantie in de strikt wijsgerige zin van dit begrip, maar toch wel een zelfstandige economische doel-organisatie met een eigen wezenheid, onderscheiden van de

personen, die hun arbeid en kapitaal in een onderneming verenigen. Het economische doel, dat de onderneming tracht te verwezenlijken, wordt door de oprichting dier organisatie los gemaakt uit de synthese van de verschillende menselijke deeldoelen, wordt op zich zelf gesteld en consequent nagestreefd. Het gevolg daarvan is, dat degenen, die in de onderneming de leiding hebben, hun maatregelen in eerste instantie richten op het ondernemingsdoel en in dat doel de „ratio” of de motivering en de strekking hunner maatregelen zien. Dat doel is de instandhouding der onderneming, haar handhaving tegenover concurrerende instellingen, haar uitbouw, haar aanpassing aan de veranderde omstandigheden, de handhaving harer positie in de maatschappij. Alle maatregelen worden van uit deze doelstelling beoordeeld, aanvaard of verworpen. Deze consequente richting op het doel, welke een levenswet is der zelfstandige organisatie, heet dan rationeel handelen. Het is duidelijk, dat dit consequent richten op een dergelijk afzonderlijk doel of deeldoel niet noodzakelijkerwijs rationeel is in de brede en eigenlijk enig-juiste zin van dit woord. Wanneer men het ondernemingsdoel, als boven is omschreven, nader analyseert, blijkt, dat dit niet alleen omvat vergroting van de winst, maar tevens vergroting van de macht. Beide factoren leiden tot voortdurende expansie, tot steeds grotere omvang, tot steeds meer filialen en andere onderhorigheden, tot steeds verder annexatie van verwante, maar tevens van aan de oorspronkelijke aard van het bedrijf der onderneming geheel vreemde economische werkterreinen. Het concern met zijn vele en zeer gevarieerde vertakkingen geeft wel een zeer typerend beeld van wat de moderne onderneming in haar onbelemmerde groei worden kan. Slaat de onderneming haar nieuwe takken uit op nog onontgonnen economisch terrein, dan wordt economische pioniersarbeid geleverd. Maar naargelang het braakliggende economische land minder wordt en naargelang het grote en zware lichaam van de kolos wat minder vief wordt in zijn bewegingen en het risico van het onbekende en van het avontuur van de pioniersarbeid minder lokt, wordt de weg van de geringere weerstand ingeslagen, de weg der economische penetratie op de door anderen geëxploreerde en ontgonnen economische gebieden, waarvan de winstmogelijkheden bekend zijn. De gebiedshonger wordt steeds groter: alle middelen van gebieds-

uitbreiding, ook die van de „vrijwillige” „Anschluss” zijn hier reeds lang bekend. Zo lang aan die onbegrenstheid geen uit het algemeen welzijn vastgestelde grenzen worden gezet, zal het economische leven geen vrede kennen, tenzij die der overheersing.

In mijn opstel: Enkele gedachten over het kapitalisme, afgedrukt in het voorgaande nummer van dit tijdschrift, heb ik er op gewezen, dat de strijd tegen het kapitalisme als stelsel nooit met kans op succes gestreden kan worden, tenzij men ook de economische organisatievormen van het kapitalistische stelsel aangrijpt. De thans gegeven beschouwing wil van die bewering een bevestiging zijn.